

ÁBRAHÁM BARNA

Vármegye, Szlovákföld, Hungaria, Szlavia

*Kanonizált nemzeti terek a szlovák
nemzetté válás évszázadában**

E tanulmány rá kíván világítani a szlovák önmeghatározás kérdőjeleire és alternatíváira a 19. században, azaz a nemzetépítés meghatározó korszakában, mégpedig a korabeli gondolkodás számára meghatározó kérdésre, a nemzeti tér felmutatására, a földrajzi le- és elhatárolódásra összpontosítva, természetesen mindannak nyelvi-nyelvjárási vetületével együtt. Ahol az anyag természetesen megkívánja, vázolja az előtörténetet, a 17–18. századi megnyilatkozásokat. Politikaformáló nemesek, lelkészek, kutató értelmiségiek álláspontját ismeretve szeretné érzékeltetni a formálódó identitás rétegződését, a választások lehetőségét, a kiindulópontok sokszínűségét, s mindennek következtében valamely egységes nemzettudat kikristályosításának hátráltatóit, időleges akadályait. Nem titkolt célja, hogy elősegítse a szlovákság történelmi útjának árnyaltabb megítélését a magyar közvéleményben, a „történelem nélküli nemzet” avagy „csonka társadalom” tartalmatlan képzetének oszlatását, ami a másik oldalon visszahathat a történelmi tudat kétségtelenül létező, és a magyarság számára meglehetősen kedvezőtlen sémák, berögzöttségek oldásához. Két modern nemzetnek részben vagy egészen ugyanazt a múltat kell korszerű módon birtokba vennie, s ennek eredményes megoldásához látnunk kell *a nemzetek évszázadában* egymással vetélkedő s nagyrészt zsákutcának bizonyult irányzatokat. A magunk fejlődése mellett, pontosabban annak részeként tudatosítanunk kell a velünk élt etnikum múltbeli, illetve részlegesen ma is élő kötődéseit, azok összefonódását vagy éppen ütközését az egykori és mai szlovák történetírásban. Mivel nem egymást felváltó, lezárt jelenségekről van szó, tárgyalásuknál az időbeliség helyett a szűkebbtől a tágabb felé, a lokálistól az univerzális irányába haladó vonalat követtem.

Szlovák szemszögből regionális önmeghatározás

Szögezzük le, hogy a szlovák nyelvterület a munkarend, a táplálkozás, a viselet, a nyelvjárás és a szokások eltérései alapján számos néprajzi csoportra oszlik, melyek egyediségüket többé-kevésbé a 20. század derekáig megőrizték. „Ebben

* A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíja tette lehetővé.

az értelemben beszélhetünk például szotákokról, mantákokról, palócokról, gorálokról, de szélesebb összefüggésekben a rusznyákokról, a lipitói evangélikusokról, a kiszucaiakról, a felső-garammentiekről és sok más csoportról, melyeket bizonyos kulturális jegyeik alapján elkülönít az *Etnografický atlas Slovenska*.¹ Mindez persze Közép-Európa többi nemzetéről is elmondható, ám a szlovákság esetében főként a nyelvi tagolódás oly mértékű, hogy abban a korai ún. nemzet-ébresztők az össznemzeti lét szinte leküzdhetetlen akadályát látták. A felvilágosodás népevelő pap-személyisége, Juraj Fándly leszögezte: „Máshogy beszélünk Nagyszombat környékén, máshogy szólnak a Kis-Kárpátok mögött, máshogy szólnak Árvában, máshogy diskurálnak Sárosban meg a Szepességben, máshol megint máshogy forog a szó. A mi nyelvünkre tényleg igaz a szólás: ahány ház, annyi szokás (illetve nyelvjárás).”² A negyvenes években a Štúr-nemzedék ugyancsak világosan megfogalmazta a regionalizmus problémáját. Benjamin Pravoslav Červenák 1844-ben rámutatott, hogy a hegyek mögött minden völgy külön világ, más szokások, más beszédmód és hangsúlyok uralkodnak, ezért senki nem törődik olyan ügyekkel, melyek szélesebb tömegeket érintenek. A természeti akadályokban Jozef Miloslav Hurban, Michal Miloslav Hodža és Ľudovít Štúr is az egységesülési folyamat gátját látta, ám bíztak a modern kor közlekedési vívmányaiban és társulási szellemében.³ Az életkamrácskákat (Mendöl Tibor) kialakító természetföldrajzi kényszer mellett mentálisan lényegében máig élnek az egykori vármegyék: „Ha Pozsonyban, Kassán, Besztercebányán vagy máshol megkérdezzük valakitől, honnan származik és hol él, általában a hagyományos megyenév segítségével sorolja be magát: sárosi, szepesi, árvai, trencsényi, turóci vagyok vagy gömöri, a családom Hontból vagy Nógrádból, esetleg Abaújból vagy Liptótból származik.”⁴ Az 1970-es évekre emlékezve a magyar közönség által is jól ismert politológus, Miroslav Kusý jellemzőnek tartotta, hogy új munkahelyén pozsonyi születése ellenére apja után a lipitóiak sajátították ki maguknak. Pozsonyiság-tudat ugyanis úgymond nem létezik, a fővároshoz tartozni „csak valami szükségszerűség vagy véletlen folytán lehet” Sőt szerinte valódi nemzeti nyelv sincs, „[...] egyszerű hazánkfia az irodalmi szlovák nyelvet valamiféle egzotikus dolognak tartja (hacsak nem Felső-Garam menti), ami nem normális ember szájába való.” Mint kifejti, az irodalmi nyelv elsajátítása egy élet feladata, az is kényszerből, az államhatalom nyomására történik. A népesség nagyobb része azonban nemcsak a kodi-

¹ Mária DUBAYOVÁ, *Szlovákia: állam – multiethnikus és multiregionális kulturális közeg = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita – GERE BEN Ferenc, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2003, 330–331.

² Juraj FÁNDLY, *Dôverný rozhovor mnícha Atanáza s diablom Titinillom* = Uő., *Rozprávky rozmarne i poučné*, Tatran, Bratislava, 1973, 29.

³ Ladislav TAJTÁK, *Východné Slovensko ako regionálny fenomén*, *Historický časopis* 2001/2., 307–329, különösen: 308–309.

⁴ DUBAYOVÁ, *I. m.*, 331.

fikált nyelvet nem érzi magáénak, hanem az országterülettel sem tud érzelmileg azonosulni, identitásának mélyrétege regionális. Az egyén elsősorban a maga szülőföldjéhez kötődik, „mi nem nemzethez, hanem tájegységekhez tartozunk” Kusý kétségbevonta, hogy van-e egyáltalán az egész mai Szlovákia területére kiterjedő nemzeti történelem. Véleménye szerint ezer év alatt nem voltak olyan történelmi események, amelyeknek az egész nép aktív és tudatos részese lett volna.⁵

A lokálpatriotizmus elsődleges pozícióját hirdették a szepességek által 2001-ben gyűjtött tüzek, melyek jelezték, az új kerületi határ hol vágja ketté történelmi megyéjüket.⁶

A nemzeti mozgalom résztvevői a dualizmus évtizedeiben különösen veszélyesnek ítélték a keletiek (Szepes, Sáros, Zemplén) teljesen eltérő nyelvhasználatát és a szlovák összetartozás-tudat hiányát, amit a népesség külön önelnevezése (*Slovjak*) is tükrözött. A nemzeti ébredés korának írásaiban (a magyar szociológia és néprajztudománytudomány által is számontartott, magyarul és németül úgyszintén publikáló Csaplovics János/Ján Čaplovič, továbbá a cseh tudományosságához is tartozó filológus, Jiří Palkovič és a szlavisztika úttörője, Pavol Jozef Šafárik stb.) a régió a nemzeti terület megkérdőjelezhetetlen része. A 19. század második felében viszont egyre több cikk mutatott rá, hogy a hegyek és a szepességi német falvak által elválasztva, ugyanakkor a magyar alföld felé nyitottan, a Kelet elmaradt a nemzeti fejlődésben. Ebben azonban nem kis része volt a politikának. A kormányzat illetve a megyei körök az itteni *sárosi nyelven* jelentették meg a népnek szánt kiadványokat, 1907-ben pedig Eperjesen hetilapot is indítottak (*Naša zastava*). A Sárosban lelkészkedő író, Jonáš Záborský már a hatvanas években rámutatott a nemzetegység elleni külső támadásra: „korábban az volt a cél, hogy elszakítsanak minket a csehektől, most pedig, hogy minket magunkat daraboljanak százfelé, [...] három egész vármegyét elragadjanak a szlovákságtól.”⁷ A század elején a vezető szlovák politikus, publicista, Milan Hodža szintén rámutatott: „keleti szlovákjaink mintegy el vannak vágva a nemzettől”, a kormánynak az a célja, hogy „a sárosiak olyan törzsnek érezzék magukat, amelynek nincs semmi köze a többi szlovákhoz.” A századelő balkáni problémájával párhuzamot vonva kijelentette, hogy „nemcsak a bolgároknak és a szerbeknek van Macedóniájuk, ahol elnyomott öccsük van, hanem még minékünk is, akik annyira el vagyunk nyomva, még nekünk is van

⁵ Miroslav Kusý, *Onnan vagyok, honnan vagyok, szlovák eredetű vagyok* = Uő., *Szlovák vagyok, szlovák leszek*, Kalligram, Pozsony, 1993, 85–91.

⁶ Kiss Gy. Csaba, *Nemzeté válás és regionalizmus Közép-Európában.* = *Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita – GERE BEN Ferenc, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2003, 540.

⁷ Jonáš ZÁBORSKÝ, *Nové literárne rozpadnutie vo vzniku*, Pešťbudínske vedomosti 1869. jún. 5., 1.; ezen és más leleplező cikkek hátterét ismerteti: Ladislav TAJTÁK, *K otázke vydávania učebníc vo východoslovenskom nárečí*, Nové obzory, 6., Košice, 1964, 49.

Macedóniánk, ahol szlovák testvérünk mindenféle védelem, tanács, hűséges intelligencia nélkül él, a szolgabírók és az ostoba szavak kénye-kedvének kitéve.”⁸

Ha nem is a lokális, de a regionális jegyek azonban pozitív szerepet is játszhattak-játszottak az össznemzeti tudat alakításában. A – földrajzilag kiterjesztett – *Tátra*, illetve *Tátraalja* a század első felében mint vélelmezett őshaza és a nyelvi tisztaság illetve egyediség hordozója az egész nemzet megnevezésévé válik⁹, mint Štúr nyelvteremtő és politikus harcostársa, Jozef Miloslav Hurban leszögezte, „a Tátra szent oltára, elvarázsolt vára a szlovák léleknek. A Tátra a megkövesült, megtettesült szlovák gondolat. Fensélgés ereje fölkelte az elhivatottság érzését a szlovák lélekben.”¹⁰ Másodlagosan a Felső-Vág- illetve a Garammente az azonosulás, a szimbolikus földrajz vezető eleme. E széles, de a kevert nyelvű perifériáktól lehatárolt, tehát központi térség – Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Bars, Gömör, Hont, Nógrád, Felső-trencsén, Felső-Nyitra – a nemzetinek tekintett nyelv hazája, mint azt Štúr az önálló szlovák létjogosultságát fejtegetve (1846) leszögezte.¹¹

A középszlovák térség azonban nem csak mint a legszlovákabb – értsd: nem cseh, nem lengyel és nem ruszin-ukrán – régió nyerte el vezető helyét a jelképes térképen. A 19. században a cseh, osztrák, német utazók, etnográfusok folklorisztikus érdeklődése a középszlovák hegyvidék juhásztoraiban látta az „igazi” szlovákság képviselőit, paradox módon azért, mert egzotikus, a késő középkorban, az ún. vlach kolonizáció során a Balkánról magukkal hozott viseletük, zenéjük, technikáik elkülönítették őket „hétköznapi” környezetüktől. Mindez fokozatosan beépült az önképbe, s tartja magát máig, mind otthon, mind a szomszédok tudatában, annak ellenére, hogy a szlovák kultúra alapvetően földműves kultúra.¹² A jelenség persze más nemzeteknél is megfigyelhető, a magyarság nemzeti önképét például a 19. században az alföldi pásztor uralta, Trianon után-következtében pedig ahhoz társult a hargitai székely alakja.

Szlovák szemszögből modern össznemzeti tér-felfogás

Szórványosan a török kor óta adatható, az elit körében a modern nemzetépítés kezdetei óta uralkodó az egységes nyelvi és kulturális teret, sőt valamiféle

⁸ Milan HODŽA, *Naša Macedónia*, Slovenský týždenník 1913. júl. 25., 1.

⁹ Peter MACHO, *Premeny symbolickej funkcie Tatier v nacionalistickom diskurze 19. storočia* = Dušan KOVÁČ a kol., *Sondy do slovenských dejín v dlhom 19. storočí*, Historický ústav SAV, Bratislava, 2013, 44–46.

¹⁰ Idézi: Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Koreň a výhonky. Články*, Kalligram, Bratislava, 2008, 528.

¹¹ Ludovít ŠTÚR, *A szlovák nyelvjárás, avagy az e nyelvjáráson történő írás szükségessége*, ford. F. KOVÁTS Piroška = Uő., *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, vál., előszó és jegyz. DEMMEL József, Kalligram, Pozsony, 2012, 164–171.

¹² Eva KREKOVICHOVÁ, *Mýtus plebejského národa = Mýty naše slovenské*, szerk. Eduard KREKOVICHOV – Elena MANNOVÁ – Eva KREKOVICHOVÁ, AEP, Bratislava, 2005, 89–91.

saját országterületet feltételező *Slovensko*-fogalom, melyet a szépirodalom, a politikai gondolkodás és a történetírás a közelmúltig-máig visszavetít a korábbi századokba. Ám a 18. század végén indult szlovák nemzetné válás ördögi körben találta magát. Saját államiság, tehát közigazgatási-politikai terület híján a nyelvi közösségből, a kelet-európai értelemben vett *népből* kellett kiindulniuk, miközben a kifejezetten szlovák politikai-társadalmi fejlődés, így a nemzeti terület hiánya miatt egységes „nemzeti”, azaz szlovák nyelv nem létezett. A modern nyelv- és nemzetteremtők, Anton Bernolák, Ludovít Štúr és társaik tehát reális módon nem, csak a fikció és az illúziók szintjén húzhatták meg a nemzet határait.

Ez a *Szlovákföld* (magam e kifejezéssel élek az 1918 előtti korszakok vonatkozásában) nemcsak elkülönülő földrajzi régióként, hanem – a valós arányokat, a tömeges német és magyar illetve ruszin jelenlétet nem hangsúlyozva – valamilyen egységes szlovák etnikai, tehát nemzeti térként jelenik meg a 19. század írásaiban, habár az ún. felvidéki vármegyék (Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Zólyom, Gömör-Kishont, Szepes, Abaúj-Torna, Sáros, Zemplén) népességének 1869-ben 59,7%-a, 1910-ben pedig már csak 55,6%-a szlovák.¹³ A lehatárolás egyben elhatárolódást jelentett az ország többi részétől. A nemzetépítés meghatározó ideológusa, Ján Kollár így emlékezik vissza turóci gyermekkorára, tehát a 19. század első éveire: „Ekkor elterjed a hír, hogy magyarok érkeztek a Tisza mellől három-négy szekér hallal, s azt árulják. [...] Magyar viseletet láttam azelőtt is a turóci nemeseken és polgárokon, főleg a csizmadiaikon, például mentét, dolmányt, kucsmát, a magyar verbunkos táncot is ismertem már; ám ezek mégis csak szlovák dolgok voltak, szlovákok készítették, hordták őket. Igazi, törzsökös magyart nem volt alkalmam látni mindeztidáig. [...] Teljesen meglepetve néztem őket, az első pillanatban el sem akartam hinni, hogy ezek a mi országunk lakói.”¹⁴ A romantika vezető prózaírója, Ján Kalinčiak a negyvenes években írott, egyébként mélyen hungarus tudatú elbeszélésében (*Milek sírja*) világosan elkülönítette a szlovák és a magyar térséget: „Szép ország Magyarhon, boldog az, ki fiának mondhatja magát. Ott lent folyik a Duna, ez a méltóságteljes ősi folyam. Eljön az a nap, amikor kibontott lófarkas zászlóival megáll majd partján a Félhold, megszámlálhatatlan keleti horda soraiból villognak rá a szemek. Adjátok, árváim, életeteket szülőföldetekért, mert a vérszomjas szörnyetegben nem emberi szív dobog, nem ismer könyörületet. És sír medrében a Duna. Fönt pedig ott magasodnak a fenséges bércek égbenyúló ormaikkal, reményt hozó zöldjük szemet-lelket gyönyörködtet, áradó forró érzéseket

¹³ Kocsis Károly, *Az etnikai térszerkezet változásai a mai Szlovákia területén (1920 előtt) = A Felvidék történeti földrajza*, szerk. FRISNYÁK Sándor, MTA Szabolcs-Szatmár-Bereg Megye Tudományos Testülete, Nyíregyháza, 1998, 120.

¹⁴ Ján KOLLÁR, *Emlékeim fiatal éveimből = Magyarságkép a 19–20. századi szlovák irodalomban (szemelvénygyűjtemény)*, összeáll. ÁBRAHÁM Barna, Magyar Napló 2006/ 11., 48.

kelt, s a gyilkos lába, mely Magyarhon alsó részeit tapossa, ide be nem juthat e roppant csúcsok közé. És a nyiladékokból az örök hegyek gyermekei pillantásukat a nyomorult dunai tájakra vetik, melyeket tűzzel-vassal pusztít az elvete-mült pogány. És hangok harsannak a hegyek között, fölúgnak, visszhangoznak az erdők, szavukat a fehérlő sziklák és az égbenyúló szirtek adják tovább szerteszéjjel; felkapják a hangot a patakok, melyek azután egyesülnek a Vág örvénylő hullámaiban, a büszke folyó pedig emígy kiált oda testvérének, a Dunának: »Ne félj és ne búslakodj, mert vannak még fenn a hegyekben oly legények, kik szemébe néznek a pogánynak.«” Az Észak–Dél, azaz földrajzi-etnikai törésvonalnak megfelelően a Felföldet birtokló huszita vezér, Jiskra „Felső-Magyarhon nevében” köszönti Mátyást „mint az egész ország királyát”.¹⁵ A romantika költőfejedelme, Andrej Sládkovič még konkrétabban fogalmaz: „Hol van a hazám? Babjagorától / Garam mentén Esztergomig / megismered sok vadvirágjáról / e szép folyamnak útjait. / Nagy rokonságom ott uralkodik, / Tátrától le az ős Komáromig / és a vágparti réteken.”¹⁶

A szlovák területi önállóság követelése politikai dimenziót öltött 1849-ben, amikor korábbi kérést átdolgozva egy delegáció Olmützben átnyújtotta a Márciusi Folyamodványt (*Marcovj prosbopis*), mely a szlovák nemzet odaadó hűségére és hadi érdemeire hivatkozva kérte „a majd három millió lelket számláló szlovák nemzetnek mint olyanak meghatározott országhatárokon belüli elismerését. Ezzel csak arra az országra utalunk, amelyet ősidők óta lakunk, amelyben a mi saját nyelvünk otthon van és a mindennapi életben egyedül használatos, amely hajdan a történelem színpadára történt fellépésünk bölcsője volt, s amely ha más területekkel együtt is alkot egy politikai egészet, ősidők óta sohasem vesztette el a *szlovák föld*, a *Szlovákia* (*zem slovenská, Slovensko*) nevet”. A „magyar nemzet uralmának visszatérésétől megvédelmezett” Szlovákia az ausztriai monarchia egyenjogú tagjaként tarthasson évente tartományi országgyűlést, és saját, szlovák nyelvű közigazgatása legyen.¹⁷ A területi elkülönülés gondolatának csúcspontja azután a turócszentmártoni nemzetgyűlés, mely 1861. június 7-én, éles belső viták után (több vezető személyiség elutasította az irreálisnak tekintett területi elkülönülést) elfogadta *A Szlovák Nemzet Memorandumát*. Az irat a szlovákok őslakos volta és a magyar nyelv kiváltságolása előtti egyenlő helyzetükre utalva kérte, „hogy hazánkban nemzeti egységünk (individualitásunk) s nemzeti nyelvünk mint honi nyelv [...] ármányok s megtámadtatások ellen biztosítva legyen. [...] Mivel azonban minden, mi az anyagi világban létezik, csak bizonyos térben és időben létezhetik, ez oknál

¹⁵ JÁN KALINČIAK, *Milkov hrob = Uő., Milkov hrob. Rozprávky*, Matica slovenská, Martin, 1951, 10–11.

¹⁶ ANDREJ SLÁDKOVIČ, *Marína. A gyetvai legény*, ford. FARKAS Jenő, Szlovákiai Szépirodalmi Könyvkiadó, Bratislava, 1957, 78.

¹⁷ SPIRA György, *A nemzetiségi kérdés a negyennyolcas forradalom Magyarországnán*, Kossuth, Budapest, 1980, 206–207.

fogva: szükséges, hogy nemzetünk individualitása azon területen, melyet az mint egy szakadatlan tömeg valósággal elfoglal, egy, a megyék határainak nemzetiség szerinti kikerekítésével alakítandó felső-magyarországi szláv kerületben (*hornouhorské slovenské okolie*) elősmerve s személyesítve legyen.” Az úgymond „legtisztább szláv megyék” (Trencsén, Árva, Turóc, Zólyom, Liptó, Szepes, Sáros) mellett a vegyes Pozsony, Nyitra, Bars, Hont, Nógrád, Gömör, Torna, Abauj és Zemplén megyék szláv részei vagy új megyékké volnának alakíthatók, vagy északi szomszédjukhoz lennének csatolhatók. A „más nemzetbeliek” nemzeti különállást és jogokat nem igényelhetnek. A Kerületben a szlovák legyen az egyetlen hivatalos nyelv a közigazgatásban, az egyházakban és az oktatásban.¹⁸ Felső-Magyarhont mindig is elkülönülő térségként határozták meg azután a Memorandumot magyarázó, a szaporodó támadásokra válaszoló cikkek: eszerint a törvények, az egyházszervezet mind-mind jelzi, hogy a szlovák történelmi nemzet, az általa lakott terület külön történelmi színpad volt.¹⁹

A romantikus prózaíró, Samo Tomášik *’A Basók Murány várában’* (1864) című elbeszélésben Szlovákföld népe két pogány, a potenciális török vazallus Szapolyai és a császár idegen hadai között pusztul. Holott – miként a sárosi vár ura, Juraj Vilček tételesen kimondja – „Magyarhon ereje, léte ma egyedül Szlovákföldön van; s miként ötszáz évvel ezelőtt Szlovákföld a keresztény hit és a művelődés bölcsője volt egész Magyarhon számára, ma is erős bástya a török barbárság áradata ellen. Itt, Szlovákföldön török meg a törökök gögje és túlereje, s innét indult s fog ismét elindulni az ország politikai újjászületése, melyet megkövetel az idő szelleme, az egész osztrák birodalom egysége és mindazon népek boldogsága, melyeket az isteni rendelés a dicsőségesen uralkodó osztrák ház jogára alatt egyesített.”²⁰ Erre a hazaszemléltre épül Samo Chalupka *’Koppány lázadása’* című költeménye, mely „a szlovák hegyeken, a Mátrától a Tát- ráig” égő jelzőtüzek képével indul. A költemény értékrendszerében a szlovák Felföld a kereszténység, illetve a király iránti hűség földje, tehát az igazi istváni állam: „Ám Isten az egészséges oldalra vezette a királyt, a királyokhoz mindig hűen odaadó szlovákok közé, és ez a hű szlovákság inkább elvész, mintsem hogy áruló módon elhagyná királyát.”²¹

A Kerület a Kiegyezés után is a nemzethű elit – többségének – alapelve marad, s a nemzeti tér gondolata is állandóan jelen van sajtóban, irodalomban,

¹⁸ *A Szlovák Nemzet Memoranduma*, 1867, 253–255.

¹⁹ Peter Z. HOSTINSKÝ [Peter Kellner-HOSTINSKÝ], *Slovo o tom, že Horno-Uhorské Okolie má základ historický*, Pešťbudínske vedomosti 1861/64., 2.

²⁰ Samo TOMÁŠIK, *Bašovci na muránskom zámku* = Uő., *Ohne na Muráni*, Tatran, Bratislava, 1971, 49–50. Tomášik történelmi prózájához magyarul lásd ÁBRAHÁM Barna, *Történelem és nemzetkép Samo Tomášik prózájában = A Duna vallomása. Tanulmányok Káfer István hetvenedik születésnapjára*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – PILECKY Marcell, PPKÉ BTK, Piliscsaba, 2006, 302–311.

²¹ Samo CHALUPKA, *Odboj Kupov* = Uő., *Básnické dielo*, Tatran, Bratislava, 1973, 90–91.

tudományban. A znióváraljai szlovák gimnázium egyházi támogatását követelve a cikkszerző rámutatott, hogy az esztergomi érsek híveinek háromnegyede szlovák, s etnikailag ugyanúgy érintett lenne a szepesi, a váci, a kassai, az egri püspök, a premontreiek, a ferencesek.²² A gimnáziumok bezárását is a későbbi jövevény hálátlan tetteként értékelte a hozzászóló: „A szlovák nemzetet, drága hazánk őslakóját és legjogosultabb birtokosát ajtón kívül szorították, hogy ott vesszen éhen szellemileg, miközben fiatalabb tulajdonostársai maguk ültek a terített asztalhoz, a közös erőfeszítések gyümölcséhez.”²³

Tomášiknál is újra megfogalmazódik a szlovákság és szülőhazája, az erdős-hegyes Szlovákföld teljes lelki egysége, lokálpatriotizmus és honvágy már misztikussá növelt motívuma. *Kurucok* (1876) című elbeszélésében így írja le hazáját: „A hatalmas Kárpátok Pozsonytól egészen Erdélyig Istentől rendelt természetes falként ölelik át Szlovákföldet, csodálatos szülőhazánkat. És a bevehetetlen várral koszorúzott hegyormok meg a vad kőbálványok magasan, büszkén törnek a felhőkön át az ég felé.” Ugyanitt a Beszkidek méltatásánál hangsúlyt kapnak a jó hegyi legelők, jelezvén, hogy a pásztorkodás kiemelt megélhetési forrás mind a ruszinok, mind a szlovákok számára. Ember és természet egysége csendül ki a bevonuló Rákóczit megvendéglő ruszin bacsa öntudatos szavaiból (a két együttélő szláv nép vonásai Tomášiknál azonosak); nem fogadja el a fejedelem munkácsi meghívását: „Nekünk már csak ezek a rétek a kedvesek. A mi váraink és palotáink a zöld szőnyeges rétek.” A hegyi tájak és a szlovákok azonosítása az elbeszélés végén is megfigyelhető. Az egyik nemesi főhős, Janko Pivoda vallomása: „Hálát adok Istennek, hogy mindenható ujjával hegyeinkre, szép erdőinkre, kedves völgyeinkre mutatott, ott jelölte ki a szlovák nemzet lakóhelyét. Mintha az isteni természet maga védené gránit falaival, és a völgyek biztonságot adnak, bármilyen zivatarok és viharok jöjjenek is.”²⁴

Markánsan fogalmaz a dualizmus vezető prózaírója és ideológusa, Svetozár Hurban Vajanský: regénye, a *Száraz hajtás* cselekménye valahol a morva határ közelében játszódik, ahol a Másikat legfeljebb a zsidó kocsmárosok képviselik vagy az a fiákeres, aki a német idegent világosítja fel arról: ahol járnak, az nem a magyarok országa: „Ez a falu itt Baranová, utána jön Kralice. Messze elhagytuk már a határt.” „Na és itt magyarok (ahogy Werner mondta, *matsarn*) élnek?, kérdezem, mert az a kedves, kis falu lent a völgyben pont olyan volt, mint amiket Morvaországban láttam. »Hja, uram, mondja a derék fiákeres, még vagy öt napot kéne mennünk, hogy magyarokat találjunk!«²⁵

²² *Ide to, ide*, Národné noviny 1871. aug. 15., 1.

²³ P-r, *Otázka slovenských gymnasií na uhorskom sneme*, Národné noviny 1875. jan. 19., 1.

²⁴ Samo TOMÁŠIK, *Kurucok*, ford. KÄFER István = *Hármas halom megett. Szlovák Rákóczi-tűkör*, összeáll. KÄFER István, Felsőmagyarország, Miskolc, 2001, 153, 157, 191.

²⁵ Svetozár Hurban VAJANSKÝ, *Száraz hajtás*, ford. ÁBRAHÁM Barna, Magyar Napló, Budapest, 2011, 397.

E részlet egyrészt tükrözi az eddig is hangsúlyozott elhatárolást a magyar részekről, másrészt sejteti azt a dualizmus korában általános tételt, hogy Morvaország keleti fele szlovák lakosságú, tehát a nemzeti tér integráns része. Nemcsak a Monarchia reprezentatív ismertetése beszél itt „a tótok kiterjed nép-törzsről, melynek fő tömege messzire benyúlik Magyarország éjszaknyugati részébe”²⁶, hanem maga a cseh enciklopédia is első helyen tárgyalja a magyarországgal teljesen azonos „szlovák törzset”, mely a tartomány lakói közül az ősi folklór, a hagyományos ízlés és szokások hordozója.²⁷

Szlovák szemszögből hagyományos össznemzeti haza-tudat

A középkor folyamán a lokális tudattal páhuzamosan kialakult, s főleg a török korban megszilárdult a hungarus patriotizmus, mely több vetületben, de egyaránt az államhoz (*Regnum Hungariae*) kötődött, miközben azt egyrészt nem tekintette magyar jellegű alakulatnak (az *Uhorsko* [Hungaria]) megnevezés etnikailag semleges), másrészt alapításában, védelmében és fejlesztésében a szlovákságnak meghatározó szerepet tulajdonított.

Eredetileg a szlovák ajkú nemesség lelki köteléke; a *magyar nemzet*, azaz a nemességet jelentő *Natio Hungarica* egyenrangú tagjaként identitásának pillérei az alkotmány és ennek bástyája, a vármegye, valamint a múlt honvédő harcai (a tatár, a török, de akár a Habsburgok ellen). A kora újkortól a szélesedő nem nemesi rétegek – lelkészek, tanítók, hivatalnokok – identitásává is vált.

Maradt fenn – későbbi átírásban – históriás ének a mohácsi csatáról. Megrendítően szép a Szigetvár elestét megéneklő hasonló alkotás (*Ének Szigetvárról*, 1566): „Ó, Szigetvár, Szigetvár, én boldog váram, én gyönyörű váram! Benned szolgáltam, jó kedvvel voltam, igazi hősökkel. [...] Ha erre emlékezem, sírva kell fakadnom, ha erre gondolok, sírva kell fakadnom, nagy szomorúsággal!” Egy másik elvesztett erősség (*Egerről*, 1596) siratása is a középkori országterületben gondolkodik: „Kár esett Magyarhonban, mert elveszett pompás vidámsága. [...] Míg koronád a te fejedem volt, addig Törökország semmit sem ártott. Lajos király elpusztult Mohács mezején, akkor koronád idegenre szállott. Hol van Felső [Székes] Fehérvár, hol van Alsó Fehérvár [Nándorfehérvár], hol volt Mátyás király, jó védelmezőnk. Hol van Szigetvár, hol van Pápa, Veszprém, Várpalota, melyek segítették Horvátországot. Hol van Temesvár, Szarvas vára, melyek gyakran küzdöttek a törökkel. Buda alatt (a magyarhoniak) sok törököt megöltek, azok nem ok nélkül haragudnak rájuk máig.” A nemcsak török-, hanem egyben né-

²⁶ *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen*, XIV., *Morvaország és Szilézia*, Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1897, 120.

²⁷ *Ottův slovník naučný. Ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí*, XVII., J. Otto, Praha, 1901, 640–641, 643–644.

metellenes szerző a végén így sóhajt föl: „Földünk nagy pusztulását a német és a török egyaránt okozza. Uramisten, engedj szebb időket érnünk, magyarhoni királyt Budán látnunk.”²⁸ A szlovákizált cseh nyelvű históriás énekeken túl tucattal több kuruc énekük maradt fenn, melyek éppúgy a két ellenség között vérző ország sorsát siratják, mint a magyar emlékek, és természetesen nem jelenik meg bennük a *szlovák* jelző. Evangélikus püspökük, Daniel Krman 1707-ben, Zsolnán elmondott zászlószentelő beszédében arra buzdította a fejedelmet, hogy a haza védelmében szárnyalja túl Bocskai, Bethlen, Thököly és a Rákóczi-ősök dicsőségét.²⁹

A formálódó, egyelőre feudális alapállású szlovák ideológiának be kellett bizonyítania, hogy a szlovákok önként, egyenlő alapon tagolódtak be a Magyar Királyságba, s annak a 19. századi ún. *erőszakos magyarosítás (násilná madarizácia)* koráig egyenrangú, megbecsült alattvalói voltak. A magyarok és szlovákok egyben szemlélését, sorsközösségének tudatát maga a nyelv is elősegítette. A szlovákok a magyarokat kezdettől fogva az *Uhrin/Uher/Uhor* névvel illették, a 18. század végéig ezzel és származékaival (*uherský/uhorský*) jelölték mind az ország összes lakosát, mind magukat a magyarokat. E kettősség nyilván erősítette annak tudatát, hogy a magyarok nem idegenek, hanem a szlovákokkal bizonyos mértékben együvé tartoznak.

Elsőként Ján Baltazár Magin védőiratát kell megemlítenünk. Ókori párhuzammal igazolja a szlovákok – mármint a szlovákajkú nemesség – egyenjogúságát: „A magyarhoni szlávok ugyanazon nemzet tagjai, mint a magyarok. Ha ugyanis a szabinok, a krustumiai; a Veii-beliek, a caeniniek és az antemniak; akik szerződés útján összeolvadtak Romulussal és törzsével, és szövetségesként ugyanazon településeken éltek, és e szövetség következtében ugyanazon várost és mezőket osztották meg egymással, később pedig ők is fölvettek a *római* nevet, akkor hasonló, sőt még nyomósabb okból ki tagadhatná meg szlovákjainktól, ha helyén van az értelme, a magyarhoni nemzet [*uhorský národ* – Á. B.] nevet.”³⁰

Maginnál a szlovákok helyzete, szerepe a magyarok bejövetelekor még homályban marad. Samuel Timon/Timon Sámuel már konkrétabban fogalmaz. Nála a magyarok katonai szövetséget kötnek a szlovákokkal (a bajor püspököknek a pápához intézett panaszára hivatkozik, miszerint szlávok is részt vesznek a magyarok rablóhadjárataiban), akik a Morvától a Tiszáig húzódó területet birtokolták, s a magyarok cserébe megkapják tőlük a Duna-menti sík vidékeit. Később a két nép egy nemzetté olvad: „Immár nyolcszáz éve osztoznak jóban-rosszban. Együtt élnek, együtt halnak.”³¹ Utóhatása miatt ebből a kor-

²⁸ *Antológia staršej slovenskej literatúry*, szerk. Ján MIŠIANIK, VEDA, Bratislava, 1981.

²⁹ *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*, összeáll. KEMÉNY G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 103.

³⁰ Ján TIBENSKÝ, *Chvály a obrany slovenského národa*, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, Bratislava, 1965, 77–79.

³¹ *Uo.*, 98.

szakból említeni kell még Juraj Rohoni lelkész, aki Dugonics regényére válaszként írott említett költeményében (*Védelmezett érdemek, melyeket Dugonics és a hozzá hasonló magyarok elszándékoztak ragadni Szláviától*, 1795) hasonlóan fogalmaz: „Majd régi lakóhelyét a szláv nemzet visszafoglalja fegyverekkel. És a magyar végül vonakodva is szövetségre lép vele: így a szláv–magyar egy néppé olvad, és ez a kapcsolat már majdnem ezer éve érvényben van. Mindkét nemzet így, miután elintézte a béke ügyeit, társulva ezentúl hungarusnak neveztetett. Hungária népeinek káoszát a szent király a latin nyelv révén szoros kötelékbe csatolta; mert a király bölcsessége az oly különböző népfajok között az igazság istennőjét latin ajakkal szólaltatta meg. Így a mi földjeinken a nyilvános hely a latin lesz, minden nemzet pedig beszéli a saját nyelvét. Most hungarus nemzetség vagyunk mindnyájan és egy nemzetség, amíg csak közös nyelvünk a latin marad. A szent fejedelem ugyanazt a jogot és ugyanazokat a törvényeket szentesítette magyarjainak és szarmatáinak is.”³²

A 19. században a szlovák ajkú nemesség természetes módon azonosult a nemesi nemzettudatot lényegében kisajátító magyar nemzeti gondolattal, és nyelvileg is elmagyarosodott.³³ A föllépő szlovák nemzeti mozgalom hívei a nyelvi elkülönülés ellenére őrizték a magyarhoni hazafiságot, amíg csak a szűk látókörű nemzetiségi politika azt végképp nem hiteltelennítette (a dualizmus korában). Éppen azzal szemben fogalmazta meg a vezető politikus, Michal Mudroň: „[...] mióta magyar testvéreink a többi magyarországbeli nemzetiségekkel, mint egyenjogú társakkal, együttesen ez országot megállapították s fenntartották, ezen nemzetiségek egyikének sincs külön történelme, külön nemzeti hagyománya, külön nemzeti hősei, külön nemzeti nagy kormányfőrfiai...”³⁴

Az ideológia alapvető célja lett, hogy minden korra, minden jelentősebb eseményben kimutassa a szlovákok aktív jelenlétét, részvételét a közös haza építésében, védelmében. Juraj Rohoni figyelmeztetett arra, hogy méltánytalanul járnak el övéivel szemben: „Mégsem igazságos azonban, hogy a magyarok gúnyolják a szlovákokat, mivelhogy nekik köszönhetik hazájuk műveltségét. [...] Műveletlenül jött, odahagyván terméketlen földjét: itt viszont már kiművelt népet talált és megművelt földet. Akkor fölcserélte sátrait szilárd házakra,

³² Fordította és idézi: SZÖRÉNYI László, „...*Ha magyar szóból a tót kimaradna*”. *Robonyi György Dugonics- és magyarelleses gúnyversének művelődéstörténeti háttere = Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*, szerk. BALÁZS Mihály, JATE Régi Magyar Irodalom Tanszék, Szeged, 1997, 600.

³³ A folyamat azonban több nemzedéken keresztül s a többes identitás példáit felmutatva zajlott, mint azt a kérdés legújabb összefoglalása tüzetesen kimutatja: DEMMEL József, *Pánszlávok a kastélyban. Justh József és a szlovák nyelvű magyar nemesség elfeledett története*, Kalligram, Pozsony, 2014.

³⁴ MUDROŇ Mihály [Michal Mudroň], *A felvidék. Felelet Grünwald Béla hasonnevéű politikai tanulmányára*, Pozsony, 1878, 20.

hitvány táborait erődítményekre. Szűkölködőként itt kincseket talált, mezítelenként itt ruhát, éhségét itt kenyérrel csillapította, szomjúságát színborral. [...] A magyar nyelvet a szlávok eredeti nyelve gazdagította, mint ahogyan ez kitetszik abból a számtalan szóból, amellyel bővült. [...] Ha a magyar a szlávoktól kölcsönvett szavakat visszaadná [Rohoni számukat hatszázra teszi, s jó néhányat föl is sorol – Á. B.], bizonyára meg sem tudna szólalni. [...] Magyarazzátok meg dühötök okát, ó ti, kik már meg is öregedtetek; Szlávia talán kegyetlen tanítótok volt? Szigorú tanító volt valóban, amikor a helyes erkölcsre tanított titeket előírás szerint, és megtanította nektek az igaz Isten tiszteletét.”³⁵ Immár a nemzetépítés dinamikus korszakába ugorva, Ludovít Štúr írása (*A szlovákok régi és új korszaka*, 1840) az eddigiekhez hasonlóan igen sarkítottan – végül is a tömegeknek szánta – fejtegeti, hogy a magyarok a kultúra minden területén a szlovákok tanítványai voltak: úgymond a merseburgi vereség után „elmentek a szlovákokhoz, és azt kérték, tanítsák meg őket szántani, földet művelni és megtermelni az élelmet. Megköszönték ezt a nagy jótéteményt, és átvettek számos szlovák szót, amelyek a mezőgazdasághoz tartoztak, mert ezek nem voltak meg az ő nyelvükben, hiszen azelőtt nem ismerték a gazdálkodást, hanem csak rablásból éltek.” A civilizatorikus munka csúcspontja pedig a magyarok megtérítése, amely Štúr felfogása szerint afféle cseh–szlovák koprodukció gyanánt ment végbe. Paradox módon Štúr éppen felsőbbrendűségükben látja a szlovákok későbbi alávetésének gyökereit: „Irigységet keltett egyes magyarokban, akik dühösek voltak azért, hogy sem bölcsességben, sem gazdagságban nem érnek föl a szlovákokkal.”³⁶

A haza védelmét illetőleg Juraj Rohoni a kezdetektől igényt tartott a szlovákokat illető elismerésre: „Amit ez a nemzet [az óslakos szláv-szlavák – Á. B.] vezérei alatt csak tett, róluk a magyarokra áramlott minden dicsőség. [...] Ebből elég nyilvánvaló, hogy a hungarusok dicső neve alatt végrehajtott tettekkel ugyanúgy dicsekedhetnek a szlávok, mint a magyarok.”³⁷ Rohoni már Szent István korában megtalálni vélte az ősök honvédő harcainak első fejezetét, ugyanazt Štúr pedig így foglalta össze: „A buzgó király ellen fölkelt ugyan Koppány, a magyar lázadók vezére, akik morogtak az isteni szóra és továbbra is pogány sötétségben akartak tévelyegni. Ám a király legyőzte a lázadót és gyülevész hadát, amiben leginkább a hívő szlovákok segítettek.”³⁸

A további korszakok kapcsán említsük meg Jozef Miloslav Hurban regényét (*A gyógyolajárus*, 1846), melynek fő valós alakja, Csák Máté úgy látja, az átaludt századok után a szlovákoknak ismét a kezükbe kell venniük az országot

³⁵ SZÖRÉNYI, I. m., 600.

³⁶ Ludovít ŠTÚR, *A szlovákok régi és új korszaka* (részlet), ford. ÁBRAHÁM Barna, Magyar Napló 2006/11., 50–51.

³⁷ SZÖRÉNYI, I. m., 600.

³⁸ ŠTÚR, I. m., 50.

sorsát: „Most kihál az Árpád-ház, és úgy gondolom, egy uralkodásra képtelen család ér véget. Itt az idő tehát, hogy fölismerjük, mire vagyunk elhivatva. Ha Magyarhont nem tudták fönntartani azok, akik megdöntötték a mi egykori királyságunkat, akkor ne féljünk fölemelni saját népünket, hogy ismét kézbe vegye az állam hajójának evezőit.”³⁹ Mindezt cseh jogar alatt, széles közép-európai szláv alakulat keretében képzele. A honvédő harcok „aranykora”, a török veszedelem századai nemcsak megjelennek a szlovák művelődésben, hanem – az utójátékot jelentő kuruc korral együtt – a történelmi próza elsődleges témakörévé váltak. Ez szinte magától értetődött, hiszen e harcok jelentős része ténylegesen a szlovák régióban zajlott. A korábban hivatkozott helyen már Juraj Rohoni emlékeztet rá, hogy „mindkét nemzetség [a magyar és a szlovák – Á. B.] ősi nemességének virága Várnánál és Mohácsnál van eltemetve.” Štúr ugyancsak kiemelte a barbár hódítók – „mongolok, kurucok és törökök” – elleni közös honvédő harcokat, mindenek előtt Belgrád, azaz Nándorfehérvár hősi védelmét, ahonnan úgymond szlovákok ezrei nem tértek többé vissza. „Ilyen sokat tettek tehát atyáink, a földiek azért a földért, melyen lakunk, ennyi áldozatot hoztak Magyarhonért! S ki tudná mindet összeszámolni és fölemlegetni?”⁴⁰ A Štúr-nemzedék vezető elbeszélője, Ján Kalinčiak elbeszélésének címadó szereplője, Milek már az elején kijelenti, hogy apja is vitézül aprította a törököt, ő sem lesz rosszabb nála, követi Mátyást a harctérre.⁴¹ Andrej Sládkovič hőse (*Detvan / A gyetvai legény*) ugyancsak belép Mátyás Fekete Seregébe, vállalja, hogy harcol a török ellen, de etnikai jegyeinek (öltözet, öv, varkocs, fokos, furulya), azaz szűkebb, szlovák identitásának megtartásával.⁴² S csupán emlékeztünk Samo Tomášik említett török kori elbeszéléseire.

Részlegesen a szlovák kereten túlmutató térfelfogás

A prágai egyetem megalapítása (1348), de főként a huszita idők óta a kiművelt, gazdag hagyományokkal rendelkező cseh nyelv vált a szlovákok irodalmi nyelvéné, majd a 16. század végére elkészült a Szentírás teljes cseh fordítása, szükségtelessé vált az egymástól igencsak különböző helyi nyelvjárások kodifikálása. A protestáns közösségek a csehet liturgikus nyelvüként határozták meg, ami persze nem jelentette azt, hogy általában csehül folyt volna az igehirdetés. A hazai lelkészek többsége sem ismerte jól a nyelvet, híveik még kevésbé. Ám cseh maradt a nyelvten és a szövegek által megkövetelt szókincs nagy része. Másrészt a fehérhegyi vereség (1620) után érkező cseh menekültek (exulánsok) igehirde-

³⁹ Jozef Miloslav HURBAN, *Olejkár*, Tatran, Bratislava, 1977, 36.

⁴⁰ ŠTÚR, *I. m.*, 50.

⁴¹ KALINČIAK, *I. m.*, 10–11.

⁴² SLÁDKOVIČ, *I. m.*

tőként és nyomdai lektorként a tiszta cseh nyelvet használták, és ezt szlovák társaiktól is megkövetelték. Az evangélikusok még 1803-ban is *Csehszlovák* Tanszékot létesítettek a pozsonyi líceumban, s professzora, Jiří Palkovič, mereven elutasította a csehországi *novotárok*, a nyelvújítók eredményeit, a tanszék nevével nem azt jelezte, hogy közös nyelvről van szó, hanem sajátos szlovák jelenségnek tekintette a lényegében holt biblikus csehet. A lelkész Juraj Ribay a régi cseh kiadványok összegyűjtésével a két nép régi protestáns szellemiségét szeretne volna föltámasztani, s a szlovák művelődést a cseh részévé tenni. Gazdag gyűjteményéből ki szeretett volna alakítani egy Bibliotheca Bohemico-Slavica nevű könyvtárt, biztosítani akarta a jó odaírt könyvek és folyóiratok behozatalát valamint az itthoni könyvkiadást.

A nyelvkérdés kapcsán viszont még a forradalom előtt kenyértörésre került sor. A negyvenes évek nemzedéke, Štúrék rámutattak, hogy a megmerevedett bibličina a szlovákok számára idegen és egyben holt nyelv, melyen nem tudtak élő irodalmat teremteni. „A megcsontosodott cseh-orientációjú filológusok Szlovákiát a 16–17. századba akarják visszaerőltetni” – írta folyóiratában Hurban –, a szlovákokat durván szidalmazták: bacsók nyelvének, kocsmai nyelvnek, drótosok nyelvének nevezik. Ez a nyelv a štúrovčina, a Štúr által a negyvenes évek derekán kodifikált új irodalmi norma, mely, mint említettem a közép-szlovák nyelvjáráson alapul. Ez a mai irodalmi nyelv alapja.

A cseh értelmiség az új nyelv bevezetését a hátába kapott tördőfészként élte meg. Saját gyengesége tudatában, a német expanziótól való félelmében szüksége volt a Felföldre mint etnikai utánpótlásra és hídra a szlávok keleti tömegei felé, illetve prózaikban fogalmazva, mint könyvei, folyóiratai felvevő piacára. Az addig megbecsült Štúrtól elfordult a cseh nemzeti mozgalom, otthon pedig Kollár indított dühödt támadásokat ellene; Prágában kiadott egy tanulmánykötetet (*Hlasové*, 1846), melyben a cseh tudomány színe-virága próbálta meg lebeszélni a szlovákokat arról, hogy saját nyelvük legyen (1848 tavaszán a prágai forradalmi ifjúság majd nyilvánosan elégeti). Kollár alakja önmagában a szlovák nyelvkérdés skizofréniajának jelképe: szenvedélyesen szeretne anyanyelvét, ő adta ki az első népköltészeti gyűjteményt, ám hallani sem akart arról, hogy irodalmi nyelvében népe elváljon a csehektől. Viszont a Jungmannék által megújított modern cseh nyelvet sem fogadta el, hanem a régit akarta a legértékesebb szlovák elemekkel ötvözni, s ilyen módon a két nép által egyformán magáénak mondható valódi *csehszlovák* nyelvet teremteni.⁴³ A cseh közönség, nemzeti mozgalom azonban nem érezte, hogy bármiféle engedményt kellene tennie a szlovákok felé.

⁴³ Štefan TÓBIK, Šafárikov a Kollárov jazyk. Príspevok k vývinu českého a slovenského spisovného jazyka v období národného obrodzenia, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava, 1966.

A támadások diplomatikusabb formában a század második felében is folytatódtak, összefonódva a csehszlovák nemzetegység tételével. Ahogy ez utóbbit a vezető szlovakofil, Karel Kálal világosan megfogalmazta: „kiviláglik Szlovákföld jelentősége számunkra: ő kapcsol minket a szláv kelethez, az orosz nemzethez. Ő az a híd, melyen tartományainkba hatol a szláv áram, hogy erőt adjon ahhoz, hogy dacolhassunk a nyugati német nyomással.”⁴⁴ Cikkek, broszúrák, előadások akarták ráébreszteni a „törzsi gondolkodású” szlovák elitet, hogy ne tekintse szentségnek az önálló irodalmi nyelvet, s legalább tudományos-politikai írásait csehül fogalmazza meg! A háború előestéjén is figyelmetztettek rá: Szlovákföld önmagában „Hamupipóke”, a csehekkel, morvákkal és sziléziaiakkal együtt viszont kilenc-tízmillióس nemzeti tömb, a Monarchián belüli hatalmi tényező része, elég volt tehát “a betűkön való értelmetlen lovaglásból”.⁴⁵ Holott az irodalmi nyelvet részleteiben kodifikáló Martin Hattala annak idején számos nyelvtani jelenség esetében visszalépett, így a minden szempontból erősebb csehek kulturális hatásának is köszönhetően az irodalmi szlovák egyre kevésbé tért el Prága nyelvétől. Csak a század utolsó éveiben támadt egy nagy formátumú nyelvész Samo Czambel, aki egész életét a bohemizmusok kigyomlálására, a tiszta, élő szlovák megteremtésére tette föl. Egyáltalán nem csak a tudósi ambíció vezérelte: reálisan számot vetett a létező viszonyokkal, és népét mind kulturálisan, mind politikailag a lehető legszorosabban a magyarsághoz kívánta kapcsolni. Ennek első lépéseként szét kellett zúzni a csehszlovákizmus ideológiai, művelődési és persze nyelvi kötelékeit ennek érdekében még a meghökkenítő, ún. *délszláv elmélet* megalkotásától sem riadt vissza. A cseh történészek és persze ideológusok azt hangoztatták, hogy „Szlovákiát” cseh telepések népesítették be, Czambel viszont nyelvészeti érvekkel alátámasztva kijelentette, hogy a szlovákok ősei délről vándoroltak föl a Felföldre, nyelvük legközelebbi rokona tehát a horvát és a szerb, a nyugati szomszédok nyelvével való számos egyezés csak a 14. század óta folyamatos csehesítés eredménye. Mint rámutatott, a cseh nyelvészek is elismerik, hogy az ő számukra viszont a köznapi szlovák nehezen érthető idegen nyelv, s a néprajzkutatók sem titkolják, hogy teljesen elütő a szlovák parasztság tárgyi és szellemi kultúrája.⁴⁶ A déli származást egyébként éppen a középszlovák népesség, tehát az irodalmi nyelv alapját adó régió vonatkozásában az utókor bebizonyította.⁴⁷

⁴⁴ Karel KÁLAL, *Slovensko a Slováci*, F.Šimáček, Praha, 1905, 139.

⁴⁵ J. PAŠTA, *Nebaťme se!*, Slovenský denník 1914. márc. 7., 3.

⁴⁶ Samo CZAMBEL, *Slováci a ich reč*, Nákladom vlastným, Budapest, 1903.

⁴⁷ A nyelvi és nemzeti tudat problémáit áttekintem: *A szlovák nemzeté válás kérdései = Nemzeti és regionális identitás Közép-Európában*, szerk. ÁBRAHÁM Barna – STEKOVICS Rita – GERESEN Ferenc, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2003, 138–149.

Egészében a szlovák kereten túlmutató térfelfogás

Az igencsak összetett szlovák identitásrétegek tárgyalását a szláv összetartozástudat vázolásával zárom. A literátus, akár nemesi, akár honorációr személyeknél a 17. század óta kimutatható (barokk szlávizmus), legnagyobb hatású munkája Peter Rewa, azaz Révai Péter turóci főispán, koronaőr műve (*De monarchia et sacra corona Regni Hungariae 'A monarchiáról és a Magyar Királyság szent koronájáról'*, 1659), melyben a szerző leszögezte, hogy a szláv a legerterjedtebb nyelv a világon, segítségével „az Adriától az északi óceánig fél Európát és Ázsia egy részét (konkrétan a kiterjedt orosz birtokokat említi) be lehet utazni.”⁴⁸ Sok más megnyilatkozó után a 19. századra meghatározóvá vált egy közös *Szlávia* képe, e felfogás a szláv nyelveket csak nyelvjárásnak tekintve össz-szláv nyelvben, néphagyományban, irodalomban (és filozófiában, teológiában) gondolkodott, szórványosan egy orosz vezetésű szláv birodalomban történő egyesülést is célozva. Ebben a szlovákságnak kitüntetett helye lehetett: a 18. század óta élt a szlovákság (Tátra) nyelvi, történeti-központi helyzetének tétele.

Ján Kollár – amellet, hogy hungarus tudata tagadhatatlan – beépítette nemzetét az összsláv hagyományokba, egy mitikus Össz-Szláviába (*Všeslávie*), hangsúlyozva, hogy a haza elsősorban nem a területtel, az országgal, hanem a (közös szláv) nyelvvel, a szokásokkal azonos. Ebben az Elbától a Csendes-óceánig terjedő szláv nemzetben csak négy törzset ismert el (orosz, lengyel, cseh, illír), fő műve, a *'Szláva leánya'* (1826) egyik szonettjében a szlovákság a szláv ércszobornak nem testrésze, csak járulékos eleme.⁴⁹ Pályatársa, Ján Hollý elégiáiban a Tátra fölött trónoló Szláva Anya siratja elpusztított fiait, elvesztett földjeiket (Britannia, Belgium, Németország stb.), vagy éppen magyarosodásukat, nemzetárulásukat. Legismertebb eposzában (*Svatopluk*, 1833) a Tátra alja az európai szláv őshaza, az abszolút középpont. lakói minden szláv erény hordozói.

A szlávok fölmagasztalása persze nem öncélúan történt. Kollár (Schlegel alapján vallott) kultúrafölfogása szerint (lásd alapvető elméleti írása, *'A különböző szláv törzsek és nyelvjárások közötti irodalmi kölcsönösségről'*, 1835) az emberiség kultúrája három szakaszra osztható: a pogány-nemzeti antik, a keresztény-univerzális romantikus (a középkortól saját koráig) és a humanitás eljövendő kora. Ezt a szlávok hivatottak kiteljesíteni, mert „a többi nemzetnél a humanitás alárendelődik a nemzetiségnek, míg a szlávoknál a nemzetiség a humanitásnak”. S a szlávok között is a „kárpáti szlávok” (*Karpatski Slováci*) képviselik leginkább az össz-szláv szellemet, mert nekik nincs olyan saját „törzsi” kultúrájuk, mely megakadályozná, hogy nyitottak legyenek a többiek felé.⁵⁰

⁴⁸ TIBENSKÝ, I. m., 45–46.

⁴⁹ JÁN KOLLÁR, *Slávy dcéra* = Uő., *Dielo 1*, Slovenský Tatran, Bratislava, 2001.

⁵⁰ JÁN KOLLÁR, *O literárnej vzájomnosti* = Uő., *Dielo 2*, Slovenský Tatran, Bratislava, 2001.

A Štúr-nemzedék tagjai ugyancsak a szlávtságban gondolkodtak, ám nemzetkonceptiójuk – Hegel szellemében – gyökeresen új: a szlovákságot önelvű entitásnak, azaz a csehvel azonos szintű törzsnek tekintették, melynek géniusza csak saját nyelvén fejezhető, fejleszthető ki.⁵¹ Ennek túlhajszolása vezetett azután egyfajta szlovák messianizmus, bibliai és irodalmi alapokon (Adam Mickiewicz) álló világtörténelmi hivatástudathoz, a szlovákság kiemelt helyéhez a tudomány és a hit összehangolásában, s általában egy új, igazságos világrend megteremtésében.⁵²

Talán érzékelhető vált: az egyként összetett és zavarokkal terhelt közép-európai nemzettudatok között is kiemelt hely illeti meg a szlovákság identitását, nemcsak a lokálistól a globálisig terjedő szintek sokrétűsége miatt, hanem mert azok máig jelen vannak és hatnak a társadalom történelmi tudatára s ezen keresztül politikai kultúrájára valamint a szomszédokhoz való viszonyra. Láttuk, a lokális kötődés legalábbis a 20. század végéig elsődleges szerepet játszott, szembesültünk azzal a korántsem elszigetelt tétellel, mely szerint sem össznemzeti nyelv, sem átélt össznemzeti történelem nem létezik. Másrészt a szlovák történetírás vagy akár a kisebbségpolitika naponta szembesít azzal: a véleményformálók a szlovákság kizárólagos birtokának tekintik az állam nagyhatalmi érdekek által egykor kijelölt területét, a mai Szlovákát látjuk viszont akár a középkor térképes megjelenítésénél. A szlovák–cseh viszony nyelvileg, tudatilag máig tisztázatlan, illetve az élet naponta új kérdéseket vet fel. Ami pedig az össz-szláv tudatot illeti, alig két évtizede, az euroatlanti integráció, Szlovákia jövője kapcsán markánsan megjelent az Oroszországhoz fűző különleges szál, a szlovákság központi helyzete és hídszerepe az európai Nyugat és Kelet között. Ami talán a magyar történész számára mégis csak örvendetes lehet: a szakma lelkiismeretes szlovák művelői egyre nagyobb figyelmet fordítanak a sok évszázados közös múlt valóban közös elemeire, az életmód, az ízlés, a közgondolkodás hasonló struktúráira, a közép-európaiság, s azon belül a Habsburg-monarchia örökségére. S e területek vizsgálata talán nem az elhatárolódást, a Másik elutasítását fogja erősíteni.

⁵¹ Eudovít ŠTÚR, *A szlovák nyelvjárás, avagy az e nyelvjáráson történő írás szükségessége*, ford. F. KOVÁTS Pirooska = Uő., *A szlávok és a jövő világa. Válogatott írások*, vál., előszó és jegyz. DEMMEL József, Kalligram, Pozsony, 2012, 164–171.

⁵² Martin HOMZA, *Slovenský variant mesianizmu = Kontinuita romantizmu. Vývin – súvislosti – vzťahy*, szerk. Jozef HVIŠČ, Slovensko–poľská komisia humanitných vied, Bratislava, 2001, 83–100.